

территории Украины. Особое внимание уделяется деятельности военно-полевой почты во время русско-турецкой войны 1735–1739 гг.

Ключевые слова: почта, почтовые тракты, почтовые учреждения, ямишки.

УДК 94(477.74):329.4:929Боровик «1864/1937»

А. І. Мисечко, В. М. Хмарський

ВІТАЛІЙ БОРОВИК В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ: «ОДЕСЬКИЙ СЛІД»

Статтю присвячено відомому діячеві українського національного руху — Віталію Боровику, який був одним із засновників знакового для цього руху «Братерства Тарасівців». Переїхавши до Одеси, В. Боровик став одним із лідерів українського національного руху у місті, репрезентуючи його радикальну, «самостійницьку» течію. Незважаючи на це, В. Боровик більше займався не політичною, а громадською справою. Не залишивши місто після встановлення радянської влади, В. Боровик став жертвою політичних репресій у 1937 році.

Ключові слова: Віталій Боровик, український національний рух, Братерство Тарасівців, Одеса, революція, громадська діяльність, самостійництво, політичні репресії.

Український національний рух ХІХ — початку ХХ століть спричинив національну революцію, що розгорнулася в Україні і синкретично відбувалася у контексті бурхливих, іноді амбівалентних, трансформацій у суспільстві після падіння імперії Романових. Хвилі цієї революції радіально розходились з Києва всією Україною і докотились до чорноморського узбережжя та її тодішнього найчисленнішого міста — Одеси. Гадаємо, що сила сприйняття революційної енергії в тому чи іншому середовищі залежала від особистісного потенціалу провідних діячів українського національного руху. Тому у даній статті ставимо собі за мету, узагальнивши попередній історіографічний дорожок та використавши ще не запроваджені до наукового обігу

архівні матеріали, окреслити сюжети саме одеського періоду життя одного з таких провідників — Віталія Боровика, зацентрувавши увагу на подіях Української національної революції.

Початок формуванню образу Віталія Боровика поклала славнозвісна «Енциклопедія українознавства». У томі, що побачив світ лише через 17 років після смерті, містяться неповні сім рядків, у яких йдеться про нього як про громадського діяча і письменника, одного з засновників «Братерства Тарасівців», автора поезій на громадські теми («Мати-українка»), перекладів, завідувача українською книгарнею «Діло» в Одесі [1]. Створення ж повнішого життєпису В. Г. Боровика стало можливим протягом двох останніх десятиліть завдяки розвідкам одеських авторів Г. Д. Зленка, Т. І. Максим'юка та А. І. Мисечка [10, 14, 19], які, водночас, розширили й джерельну базу через оприлюднення матеріалів як з приватних колекцій, так і з фондів Центрального державного історичного архіву у м. Києві.

Названі вище два перших дослідники вказали як дату народження, так і рік смерті В. Г. Боровика. Отже, народився Віталій Гаврилович Боровик (Боровиков) 18 жовтня 1864 р. (хоча у матеріалах слідчої справи, що колись знаходилась в архіві УСБУ в Одеській області, скрізь вказано 1865 р. [8, арк. 22]) у м. Ніжині Чернігівської губернії [34, арк. 24]. На той час його батько був відставним офіцером, мав невеличкий маєток на Вінниччині. Працюючи вже на цивільній ниві, родина у ранньому дитинстві В. Боровика з якихось причин переїхала до м. Луцьк, тому своєю маленькою батьківщиною він вважав Волинь. Початкову і середню освіту здобував в Острозькій прогімназії (1876–1880), а гімназію завершив у Києві 1884 року. Задля вищої освіти вступив до університету св. Володимира у Києві — спочатку на математичне, а згодом перейшов на природниче відділення фізико-математичного факультету. Навчався студент успішно і вже на другому курсі почав одержувати стипендію Ф. Терещенка. Випускний твір на тему «Критичний огляд методів кількісного визначення сірки у мінеральному паливі, експериментально перевірене», відмінні показники і отримання звання кандидата природничих наук першого ступеня (1889) відкривали перед студентом брами наукової кар'єри — йому запропонували готуватись до професорського звання по кафедрі технічної хімії. Проте В. Боровик відмовився. Як свід-

чить його автобіографія (написана, щоправда, вже у 20-ті роки ХХ ст.), з молодих літ він виявив свою фрондолюбну позицію до офіціозу, що відобразилось у його несприйнятті й імперської національної політики [14, с. 207–208].

У родині В. Боровика пам'ятали своє козацьке коріння, тягнулись до національної інтелігенції, і він рано почав ідентифікувати себе як українець. Прикметним є фрагмент листування Олени Пчілки до Лесі Українки: «Михайло (брат Лесі Українки — авт.) бувши в Ковелі і зайшовши до Карташевських, застав там хрестини їхнього сина Михайла, і між іншими гостями мирового посередника з Володимира-Волинського Боровика з сином, київським студентом. Той син — це той «білий поет», що писав свої вірші на роковини Шевченка. Михайло про нього згадав, але забув прізвище. Ця «біла кна-кна» розказувала Миші багато їхніх новин, бо вона пізніш виїхала з Києва, а про себе казала, що має перекладати щось Гаршина і Міцкевича «Кримські сонети» [15, с. 85]. За твердженням Т. Максим'юка, у київський період він спілкувався з родинами Косачів, Лисенків, Старицьких. Цілком не дивно, що у студентські роки В. Боровик з головою поринув в українську культурно-освітню і громадську діяльність — зокрема став разом з Володимиром Самійленком, Іваном Стешенком, Мусієм Кононенком та іншими учасником літературного гуртка «Плеяда», який зорганізувала у Києві Леся Українка [17, с. 93], і, водночас, за пізнішим твердженням жандармів, «спілкувався з українськими гуртками в Києві, а далі передавав шкідливу літературу до Харкова» [34, с. 37].

Гадаємо, що змолоду В. Боровик відрізнявся такою рисою вдачі як самостійність. Як зазначала його донька, він рано пішов з дому через ускладнення стосунків з батьком «через розходження поглядів на життя» [8, арк. 22]. Гадаємо, що це був не побутовий, а світоглядний конфлікт. І розкол пішов не лінією українець — не українець, а як вододіл між старшим консервативним поколінням українофілів-старогромадівців та молодими українцями-радикалами. Після здобуття вищої освіти В. Боровик працював то управляючим маєтком у Полтавській губернії, то чиновником у Полтавському губернському земстві, де займався статистико-економічним описом міст під керівництвом Олександра Русова (1889–1893). Іван Липа, з

яким вони були колегами у статистичній царині, у своїх спогадах так писав про нього у ті роки: «Ми вижидали, чогось чекали, щось хотіли зробити таке, щоб з одного боку зостатися на ґрунті національному, а з іншого, цілою своєю гарячею душею прагнули справи серйозної, політичної (курсив наш — авт.), відповідальної. Підходячи з такою міркою до наших знайомих, ми не бачили серед них нічого нового: були всі або українофілами, або й ніще. І тільки єдина фігура — Боровик... Він завжди національну справу ставив так різко, що йому не було діла до Росії. Нехай вона живе, як хоче, а ми, Українці, маємо творити своє життя, ми не тільки націоналісти, ми — сепаратисти, ми — Мазепинці. Се обурювало всіх і нас прозвали мазепинцями. В подальшій подорожі Полтавщиною усі статистики одстали від нас... з нами був уже до кінця Боровик» [13, с. 67–71]. Отже, В. Боровик разом зі своїми однодумцями належав до нової генерації діячів українського національного руху, які намагались його радикалізувати й політизувати. Саме ця тенденція і привела його до кола засновників діяльності «Братерства Тарасівців».

Отже, влітку 1891 р. кілька молодих радикально налаштованих людей з високим рівнем української національної свідомості на чолі зі студентом Харківського університету І. Липою, поетом М. Вороним і В. Боровиком присяглися на могилі Тараса Шевченка продовжувати справу великого Кобзаря. І. Липа згодом згадував: «Тут то ми й ухвалили заснувати таємне українське політичне товариство і, на честь нашого Поета й того місця, де ця думка виникла, назвати його «Братство Тарасівців» [6, с. 24]. Незабаром осередки «Братерства Тарасівців» виникли в Києві, Одесі, Полтаві, Чернігові та інших містах.

Таким чином, В. Боровик став учасником знаменної події — спроби утворення політичної організації. По суті, разом з появою у 1890 р. Русько-української радикальної партії у Галичині її можна розглядати як одну з віх на початку політичної фази в українському націєтворенні. Щоправда, в умовах тодішньої політичної системи Російської імперії розгортання легальної діяльності такої організації було просто неможливим.

Через свої радикальні декларації «Братерство Тарасівців» було дуже швидко помічене поліцією. Адже в одному з програмних документів організації, наприклад, йшлося: «Тоді

Тільки поступ у Росії й можливим стане, як кожному народові надано буде, вільно користуючись власною духовною силою, йти до освіти і добробуту. Тим то ми, яко інтелігенти загальноросійські, працюватимемо в такому напрямі, щоб він сприяв розбити російські кайдани й визволити усі російські народи з-під гнітючого їх деспотизму й централізму. Ми маємо бути цілковитими прихильниками федеративного ладу в тих державах, з якими з'єднана українська земля. В справах соціально-економічних працюватимемо в дусі такого ладу, в якому немає місця ні панові, ні мужикові, ні визискувачеві, ні визискуваному, а є місце цілукраїнській національній родині, що складається з рівних проміж себе правом, можливо однаково забезпечених, національно свідомих братів працівників» [22, с. 281]. «Братерство Тарасівців» проіснувало неповних два роки і було розгромлено жандармами. Багатьох членів було заарештовано, але за відсутністю вагомих доказів (у «братчиків» була непогана конспірація) через певний час було випущено на волю. У квітні 1893 р. львівський часопис «Правда» опублікував «Символ віри молодих українців», які закликали боротися за волю українського народу. Авторами цієї програмної відозви були Іван Липа та Віталій Боровик [18].

Серйозна хвороба (гнійний плеврит) привела В. Боровика у 1893 р. до Одеси. Тут завдяки громадівцям він отримав посаду помічника експерта при Одеському філоксерному комітеті, де і працював два роки. Влітку він перебував на виноградниках в Бессарабії, а зимою проводив хімічні аналізи відібраних перед тим зразків ґрунту в лабораторії Новоросійського університету. З 1894 р. обійняв посаду експерта Одеської філоксерної комісії, обстежував виноградники Криму. В Одесі він тісно зійшовся з одеською українською громадою, зустрічався з М. Коцюбинським, який також працював у цій комісії. У 1895 р. В. Боровик одружився з донькою відомого одеського українського художника-графіка А. Ждахи — Оленою. У 1899 р. 35-річний колезький секретар став, знову-таки за сприяння одеських громадівців, інспектором Михайло-Семенівського сирітського будинку у м. Одесі [14, с. 208].

Очевидно, В. Боровик не полишав громадсько-політичної активності, як не припиняло стежити за ним і пильне око поліції. Восени 1899 р. його разом із працівником сирітського будинку

М. Філатовим було заарештовано за пропаганду серед молоді шкідливих соціалістичних ідей і «демократизацію навчального процесу» та пропаганду «українських анархо-соціалістичних ідей». Під час обшуку у В. Боровика було знайдено револьвер та дві друкарські машинки [34, арк. 72]. Окрім цього було вилучено тоді ще заборонену для ввозу до імперії «Історію України-Руси» М. Грушевського, журнали «Зоря», «Дзвінок», «Світ», газету «Буковина». У М. Філатова були знайдені твори Ю. Федьковича і «Записки НТШ» [34, арк. 23]. Між іншим, при арешті жандарми зробили такий опис зовнішності В. Боровика: «Міцного складу, волосся світло-русяве, очі сірі, розмір голови 59» [34, арк. 60]. Вкажемо на ще одну обставину — донос на В. Боровика написав священник. Невипадковим це ще може виглядати тому, що він був переконаним атеїстом (риси, характерна для тодішньої ліворадикальної молоді) і навіть своїй дружині заборонив хрестити дітей [8, арк. 23]. Кілька місяців він перебував в одеській в'язниці, після чого, за рішенням суду, протягом року йому було заборонено проживати як політично неблагонадійному як в Херсонській губернії, так і працювати у структурах міністерств народної освіти, іноземних справ та двору [34, арк. 67]. Так завершився перший, шестирічний, одеський період нашого героя.

Повернувшись на Волинь, В. Боровик за рекомендацією його друга письменника Григорія Мачтета (1852–1901), народника за переконаннями, автора вірша «Замучен тяжелой неволей» (що згодом став відомою революційною піснею) отримав місце завідуючого лабораторією Волинського губернського акцизного управління у Житомирі. Оскільки лабораторії ще не існувало, то В. Боровику довелося докласти чимало зусиль для її організації, придбання нового обладнання, де він і працював до 1905 р. Після Житомира він переїхав до Крем'янца, де зайняв посаду незмінного члена земської повітової управи, де працював до 1910 р., а потім перейшов до Волинської губернської земської управи завідувачем відділення сільськогосподарської статистики. Отже, у революції 1905–1907 рр. В. Боровик, певно, активної участі не брав (не зайвим пригадати, що на той час він був батьком трьох дітей). Адже в автобіографії, написаній у радянський час, він міг би зазначити найменшу протидію старому режиму. Зате на своїй малій батьківщині Віталій Боровик не

полишав громадської активності — співпрацював з житомирською газетою «Волинь», а у 1903 р. представляв українську громадськість Волині у Полтаві на всеукраїнському святі літератури — відкритті пам'ятника Івану Котляревському. Перебуваючи у Крем'янці, сприяв тому, щоб у всіх земських лікарнях повіту було влаштовано популярні бібліотеки [14, с. 209, 211].

Протягом всіх цих років В. Боровик не поривав зв'язків з Одесою, листуючись з одеськими громадивцями, зокрема з Михайлом Комаровим. Він запрошував цього та інших лідерів одеських громадивців до співпраці з газетою «Волинь», щоб інформувати своїх читачів про українське життя у причорноморському місті та загалом на Херсонщині [24, арк. 74]. У 1911 р. В. Боровику таки вдалось повернутись до Одеси. Це сталось після призначення його старшим спеціалістом з сільського господарства при Департаменті землеробства і відрядження до Херсонського окружного комітету виноградарства і виноробства. Згодом, у 1915 р., коли при одеській виноробній станції були відкриті річні вищі курси з виноградарства і виноробства для осіб, які вже отримали вищу спеціальну освіту, В. Боровик вступив до них і, прослухавши повний курс, успішно склав іспити [14, с. 209]. Продовжуючи і у подальшому працювати за фахом, він заявив про себе як про високого професіонала з сільського господарства. Отже, розпочався другий одеський період, який став значно тривалішим — понад чверть століття.

Зазначимо, що до Одеси В. Боровик переїхав у період післяреволюційної реакції, коли політична активність українства була зведена до мінімуму і центральне місце у його житті посідали різноманітні культурно-освітні товариства. Імовірно, такий формат цілком влаштовував В. Боровика. Після «Братерства Тарасівців» він більше займався громадсько-політичною, а не суто політичною діяльністю — адже у співпраці з жодною з політичних партій він до того часу не помічений. Так, він брав активну участь у діяльності «Одеського українського клубу» (з 1912 р. виконував обов'язки писаря) і музично-драматичного товариства «Українська Хата» [7, арк. 2]. У 1912 р. він взяв активну участь в організації вечора пам'яті Миколи Лисенка [9, с. 3]. А ще у 1911 р. в Одесі на вул. Преображенській (будинок № 11) почала діяти українська книгарня «Діло», яку заснувала родина Боровиків (її власницею вважалася Олена

Боровик). Там можна було знайти українські книжки, видані в обох імперіях, де мешкали українці. Згодом книгарня стала відомою на всю Україну.

Взяв участь В. Боровик і у кооперативному русі (організацію кооперативних товариств в автобіографії відносив до однієї зі своїх життєвих заслуг), громадське значення якого в Російській імперії часто-густо мало політичну конотацію. Так, 1912 року в Одесі відбувся III з'їзд учасників дрібного кредиту, у підготовці та діяльності якого В. Боровик посів помітне місце. На цьому форумі зокрема гостро постало питання щодо мови видання одеського журналу «Южный кооператор» — оскільки видання передбачалось і для селян, а для переважної більшості з них рідною була українська. В. Боровик взяв активну участь у засіданні кооперативного комітету при Товаристві сільсько-го господарства Південної Росії 20 жовтня 1913 р. поряд із такими відомими діячами кооперативного руху в Україні, як М. В. Левитський, В. С. Козлов, З. К. Балатюк. На цьому засіданні В. Боровика обрали членом ревізійної комісії. Вони разом з І. Липою запропонували кандидатуру нового члена комітету С. Шелухіна, а разом з І. Гаврилюком — кандидатуру В. Чехівського [36]. Таким чином, В. Боровик відігравав досить помітну роль у цьому комітеті, намагаючись залучити до нього саме українських діячів.

У роки Першої світової війни В. Боровик очолив одеський український комітет допомоги виселенцям з Холмщини, Галичини, Буковини й Закарпаття. Комітет засідав двічі на місяць (по понеділках). Голова комітету приймав бажаючих по буднях з 10 до 11 години у себе в помешканні, на Соборному майдані, де знаходилось і його бюро [30–32]. Згодом на свій життєвий карб В. Боровик заносив і організацію першої української початкової школи в Одесі для дітей біженців [14, с. 211]. Очевидно, установа мала «українське» спрямування, адже восени 1917 р. від неї надійшло щире вітання Центральній Раді з приводу проголошення III Універсалом Української Народної Республіки [26, с. 3].

Після повалення царату В. Боровик обрав для себе насамперед ниву громадської активності, до якої призвичаївся у попередні роки. Уже 5 березня 1917 р. на зборах членів «Української Хати», які проходили в приміщенні Економічного клубу,

його було обрано як до складу нового правління товариства разом з Л. Бурдиним, М. Гордієвським, С. Лимарем, І. Липою та іншими, так і до ревізійної комісії [4, с. 45]. Тоді ж активізувався процес створення українських шкіл у місті. І в ньому В. Боровик взяв найактивнішу участь. Запис до цих шкіл в Одесі відбувався у В. Чехівського (вул. Чорноморська, 26), у книгарні «Діло», вдома у В. Боровика (Соборний майдан, 2 — в цьому будинку він прожив до кінця життя, саме там його заарештують, а його родичі проживуть аж до 2004 р. [17, с. 93]) — й отця І. Кливака (вул. Катерининська, 33) у приміщенні католицького костюлу [26, с. 1].

Вже наприкінці березня 1917 р. авторитетного одеського українського діяча Український керівничий комітет делегував укупі з В. Чехівським та М. Гордієвським до селянської секції при Одеській раді робітничих депутатів та представників армії й флоту [28]. Ця секція зініціювала Херсонський губернський селянський з'їзд, який відбувся 6–8 квітня 1917 р. На ньому з промовою виступив і В. Боровик зі своїми соратниками, але не від секції, а від комітету [33, с. 172–174]. У наступні місяці Український Керівничий Комітет задіявав його у роботі комісії з налагодження зв'язків з подібними польською та молдавською установами [29].

Проте громадсько-культурницька складова у діяльності В. Боровика у 1917 р. переважала громадсько-політичну. Пов'язана вона була, як і раніше, з книгою, і виявила себе у видавничій справі — він був засновником видавництва «Воля й доля» [17, с. 92–93], яке спеціалізувалося на виданні українських книжок. Обсяг доробку видавництва був вельми скромним. Як гадає Т. Максим'юк, воно видало не більше п'яти одиниць продукції — чотири у 1917 та одну у 1918 роках. Першою книжкою стала публікація поеми Степана Руданського «Мазепа гетьман український». На останній сторінці після тексту твору видавці умістили політичні гасла, які, очевидно, належали В. Боровику, оскільки записуватись до «братерства мазепинців-самостійників» пропонувалось або за адресою книгарні «Діло», або у нього вдома. Не можна не помітити у наведених вище гаслах тяжіння В. Боровика до форми товариства/братерства/організації (а не партії), з якої стартував його політичний досвід. Разом з тим відчувається відхід від драгоманівської ідеї

федералізму, яка панувала в українському суспільному житті протягом другої половини ХІХ і на початку ХХ ст., а в українському політичному істеблішменті й весь 1917 рік, до ідеї конфедерації, а по суті — самостійності України. Прикметне й мотто видавництва — «В своїй хаті своя правда, Своя воля й доля...». Алюзії з віршем-посланням Тараса Шевченка «І мертвим, і живим...» очевидні (у класика — «В своїй хаті своя й правда, І сила, і воля» [35, с. 250]).

Українське слово В. Боровик поширював в Одесі також і через інший формат. Саме так — «Українське Слово» — називався журнал/газета, що виходив з весни 1917 р. Першим його редактором був В. Чехівський, який, щоправда, редагував лише перше число (від 23 березня 1917 р.) Певно, через зайнятість іншими обов'язками він цю справу полишив. Звертає, щоправда, на себе увагу той факт, що лише за В. Чехівського видання репрезентовано як орган Українського керівничого комітету і як «часопись політична, економічна, наукова та суспільна». Друге число (з'явилося 10 квітня, хоча редакція позиціонувала видання як щотижневик) редагував вже Д. К. Соколовський, а після нього, починаючи з третього числа, редагування перебрав на себе В. Боровик і редакція видання відтоді перебралась до його квартири.

Своє сredo редакція опублікувала, як годиться, у першому числі: «Видання «Українського Слова» виникло між українським громадянством, як наслідок подій, як необхідність мати свій вільний голос в перебудові старого рабського ладу Російської держави на новий, вільний. На зборах «Української хати», де взяли участь окрім членів і українці з ріжних партій, культурних інституцій, професійних організацій, був обраний Редакційний комітет, а грошова справа видання зосталась в руках усього українського громадянства. Наша часопись має бути органом інформації і агітації. Усі події нового життя української нації, усякі постанови партійних і культурних організацій знайдуть місце в нашій часописі. Також можуть обговорюватися тут і всі питання, що торкаються майбутнього перетвору ладу нової України, коли вони в основі не розминуться з поглядами Редакційного Комітету, який стоїть за повну автономію України, за її спілку з іншими народами, що складуть вільну федеральну Російську державу» [23, с. 1]. Оскільки заяв про

аміну курсу не було (хіба що з другого числа видання визначило себе тематично вужче, як «часопись політична та економічна»), то можна говорити, що В. Боровик дотримувався саме цієї редакційної політики.

Під редакцією В. Боровика вийшло 10 чисел: третє датоване 17 квітня, а 12-е — вереснем (два числа у травні, чотири — у червні, одне — у серпні, два — у вересні).

Розвиток українського національного руху впродовж 1917 р. призвів до потреби відтворення старих організаційних структур українства. Так, святковим Різдвяним вечором 1917 р. (за старим стилем; через перехід на новий календар у 1918 р. різдвя зовсім не було) В. Боровик взяв участь у відновленні діяльності товариства «Просвіта» в Одесі, яку царат заборонив у листопаді 1909 р. «Просвіта» розпочала свою роботу в приміщенні Англійського клубу (по вул. Пушкінській, 2, де тепер знаходиться будинок погорілого Музею морського флоту) [26, с. 4]. У статуті було зазначено, що її засновано, «щоб просвітити своїх членів світлом доброї науки та через знання повести їх до кращого громадського національного життя» [11, с. 17]. Просвіт'яни передбачали досягати свою мету через створення книгозбірень, читалень, книгарень, публічні читання і лекції та навіть кінематографічні імпрези, видання книжок і газет, відзначення національних свят. Планували навіть створити власний кооператив для забезпечення просвіт'ян харчами, заснування загальноосвітніх і технічних курсів. Про діяльність «Просвіти» у подальшому відомо небагато, але очевидним є те, що її керівництво намагалось сконцентрувати ту культурно-освітню діяльність, що вже проводилась у місті протягом 1917 р. у єдиному центрі.

Політичні пертурбації 1918 р., що розпочались в Одесі збройними сутичками у січні, продовжились гетьманським переворотом і падінням гетьманського режиму, висадкою військ Антанти у грудні, продовжились приходом «червоних» військ М. Григор'єва, «білих» — А. Денікіна у 1919 р. і поверненням більшовиків у лютому 1920 р., звичайно не сприяли розгортанню культурно-освітньої роботи. Відомо, що на початку 1920 р. у розпорядженні «Просвіти» були: клуб, читальня та крамниця «Українська книгарня». Як переконливо доводить одеський дослідник Е. Петровський, «Просвіта» припинила своє існуван-

ня наприкінці травня — на початку червня 1920 р. під час розгортання Одеською губчека спецоперації проти «підпільної петлюрівської організації, метою якої було знищення радянської влади шляхом повстання галичан, а також всього контрреволюційного елемента м. Одеси». Одним з її напрямків були арешти «членів петлюрівської організації та контрреволюційної організації «Просвіта», які у часі співпали з приїздом до міста Ф. Дзержинського у перших числах червня 1920 р. Відзначимо, що серед керівників товариства, заарештованих тоді, і дещо згодом, В. Боровика не було. До лабетів таємної поліції потрапили голова Василь Гукевич, члени правління Олександра Комарецька, Петро Климович, секретарі Михайло Кравець, Костянтин Сіренко [25, с. 376, 378–381].

Навесні 1918 р., у період кризи УНР та приходу до влади гетьмана Скоропадського характер діяльності В. Боровика дещо змінився. З квітня 1918 р. він почав працювати завідувачим відділом земельних справ при Головному Крайовому Комісаріаті Херсонської, Катеринославської і Таврійської губерній, який очолював С. Комірний. Як хімік і селекціонер В. Боровик сприяв заснуванню та становленню сільськогосподарського інституту в м. Одесі [2].

У період існування Української держави В. Боровик повернувся й до політичної діяльності — у червні 1918 р. його обрали заступником голови осередку Української партії соціалістів-самостійників. А. Гак, який називав В. Боровика одним з трьох китів українського самостійництва в Одесі, згадував, що у ті часи, дискутуючи щодо автокефалії української православної церкви, той видав кольорову листівку з гаслом: «Самостійна Україна із своїм Богом, своїм паном і своїм хамом!» [5, с. 69]. Отже, як бачимо, атеїзм соціаліста не заважав виступати самостійникові за автокефальну українську церкву для інших. Його громадську активність і значення відзначала як місцева українська преса (у серпні кандидував на посаду заступника голови Одеської української міської ради) [3], так і сучасники, зокрема В. Мошинський, який вважав В. Боровика одним з одеських провідників українського руху 1917–1919 рр. [20, с. 707; 21, с. 1248].

Щоправда про характер діяльності нашого героя наприкінці 1918 — на початку 1920 років сказати щось певне вельми важ-

ко. З його автобіографії відомо, що з приходом більшовиків у 1919 р. він співпрацював з ними на посаді завідувача секцією спеціальних культур в Одеській губернії. За денікінських часів повернувся до виконання обов'язків спеціаліста з виноградарства й виноробства, а з встановленням радянської влади у 1920 р. знову повернувся на попередню роботу.

У роки радянської влади В. Боровик працював на літературній та науковій ниві, особливо після виходу на пенсію у середині 20-х рр. Його донька дала йому такий психологічний портрет: «За своїм характером батько був людиною спокійною, доброзичливою, приділяв багато уваги вихованню дітей, освічений і дуже люб'язний». Він працював над перекладами різноманітних творів з англійської та російської мов (ще змолоду перекладав українською В. Гаршина, Г. Мачтета, Д. Мільтона). Загалом він був поліглотом. Крім названих мов володів польською, французькою, німецькою, італійською, гірше — румунською і татарською, вивчав грузинську, їдиш, а у 30-ті роки захопився вивченням навіть китайської. Складав тлумачний словник живої української мови. Опрацював 300 тис. слів на понад 50 тис. карток (шість ящиків), які після своєї смерті передбачав передати українській Академії наук. Матеріали ці згодом опинились у Києві (перевіз син Роман), але були втрачені під час Другої світової війни [14, с. 212; 18]. В останні роки життя часто хворів і відчував себе фізично кепсько. Та навіть це не дало йому можливості уникнути страшної долі. 26 грудня 1937 р. його було заарештовано «як активного діяча контрреволюційної націоналістичної організації», 27-го було проведено допит, за наслідками якого справу було переведено до сумнозвісної «трійки», яка 28-го виголосила «розстрільний» вирок, який було виконано вже наступного дня. Таким чином В. Боровик загинув, згідно витягу з відповідного акту, 29 грудня 1937 р. [8, арк. 12–14]. Наголошуємо на цьому особливо, оскільки інколи у літературі автори вказували наступний рік, сподіваючись, імовірно, що Левіафан міг подарувати нашому героєві хоча б кілька передноворічних днів.

Дружина В. Боровика пережила його на вісім років і пішла з життя у 1945 р. Про неї дочка згадувала так: «У нашому домі мало бувало гостей, оскільки наша мати за своєю вдачею була некомпанійською жінкою і у хаті у нас нікого не бувало. У нас

у хаті розмовляли як українською, так і російською мовами, а мама говорила лише російською» [8, арк. 23–24]. У подружжя Боровиків було троє дітей: дочка Галина (1896–1988), сини Роман (1900–1971) та Юрій (1904–1977). Галина Боровик навчалася в Одеському театральному інституті ім. М. Л. Кропивницького в 1919–1921 рр., ректором якого був М. Слабченко, а викладачем В. Лазурський [16, с. 101]. Саме вона, єдина з живих тоді дітей, підняла у 1986 р. питання і добилась реабілітації свого батька, що було здійснено уже 6 листопада того року.

Старший син Роман у дореволюційний час закінчив приватне училище Фейга, а потім поступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету, яке закінчив вже після революції [8, арк. 23] (хоча є згадки сучасників, що він був студентом заснованого у 1918 р. Політехнічного інституту [12, с. 106]). Роман був активним за вдачею, відрізнявся високим рівнем національної свідомості і встиг взяти участь у визвольній боротьбі. Так, вони разом з Ю. Липою, як згадувалось вище, заснували товариство української молоді «Січ». Один з учасників цього товариства, тодішній гімназист К. Ф. Арсені (у 1929 р. він пройшов за процесом СВУ, а у справі В. Боровика було зазначено, що наче саме ця особа його завербувала у 1923 р. до міфічної контрреволюційної організації), згадував ті часи: «Національне відродження і загальний підйом захопили і нас» (з його другом О. Д. Андрієвим. — *авт.*). У неофітів виникли відразу ж розбіжності з фундаторами товариства через те, що на думку К. Ф. Арсені, останні «були представниками старих українських інтелігентських родин, виховані були в національному дусі», висували вкрай націоналістичні гасла, були ворогами всякого соціалістичного, робітничого руху, а у пропаганді відокремлення від Росії навіть «випередили Центральну Раду». На початку 1918 р. члени товариства одержали зброю й вартували у помешканні Одеської військової ради. Вони були свідками численних українських форумів: «Загальний настрої, дух часу, всі промови українських «провадерів» (так у тексті — *авт.*) надзвичайно впливали на мене й на О. Д. Андрієва». Тому не дивно, що хлопці взяли участь у триденних січневих боях на боці гайдамаків (щоправда, зі слів К. Арсені, лідери товариства участі у сутичках не брали). Відомо, що за гетьманських часів Р. Боровик

брав участь у роботі гуртка українських письменників, який існував Ю. Липа, і згодом кудись виїхав [8, арк. 10–11] (припускаємо, що це могло стосуватись всієї родини). За радянських часів він жив і працював в Україні (Вінниця, Харків, Київ), а після Другої світової війни повернувся до Одеси, де працював у Ботанічному саду Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Його дружиною була Надія Пучківська, академік, донька лікаря отоларинголога Олександра Пучківського (як свідчить Т. Максим'юк, свідомого українця). Молодший син Юрій освіту одержав в Одеському медичному інституті, у 30-ті роки потрапив до військового флоту, де й пропрацював лікарем все життя. Маючи образотворчі здібності, хлопець став автором видавничого знаку видавництва «Воля й Доля». Помер в Одесі у 1977 р. [8, арк. 23–24]. Всі діти В. Боровика спочивають на Другому Християнському кладовищі біля Дмитрієвської церкви [17, с. 95].

Отже, життєві шляхи привели до Одеси Віталія Боровика — одного з засновників знакового для українського національного руху «Братерства Тарасівців». Радикальні політичні погляди, сформовані у молоді роки, у місті над Чорним морем еволюціонували від політичних гасел федералізації імперії до незалежності України. Саме цей світогляд і привів його до Української партії соціалістів-самостійників, одним з лідерів одеського осередку якої він став. Разом з тим у своїй практичній діяльності він не був політичним діячем — лише середнього рангу місцевим чиновником за часів Центральної Ради. Гадаємо, що В. Боровик, якому у ті буремні роки було вже понад 50 років, був радикалом за поглядами, але не за діями. Саме цим можна пояснити, що він не брав участі не лише у збройних сутичках (в чому, гадаємо, переконав і дітей), але й в активній політичній діяльності чи державотворенні. Свої суспільні ідеали він намагався досягати переважно формами громадсько-культурницької діяльності, адже за незалежність треба було боротись не тільки силою зброї, а й силою слова. Адже лише переконані у цьому громадяни підтримуватимуть як політичну еліту, так і державу.

Джерела та література

1. Боровик Віталій // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. — Т.1. — 1955. — С. 161.
2. Ведомости Одесского Градоначальства. — 1918. — 11 апреля.
3. Вільне життя. — 1918. — 30 серпня.
4. Вінцковський Т. Місцеві органи влади і управління Центральної Ради в Херсонській губернії (березень 1917 — квітень 1918 рр.). — Дрогобич, 2002. — 169 с.
5. Гак А. (Мартин Задека) Від Гуляй-Поля до Нью-Йорку. Спогади. — Новий Ульм-Філадельфія, 1973. — 385 с.
6. Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX — початку XX століття. — К., 1996. — 144 с.
7. ДАОО. — Ф. 2. — Оп. 11. — Спр. 227. — 137 арк.
8. ДАОО. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр.5881. — 84 арк.
9. Звіт Одеського українського клубу за 1912 р. — Одеса, 1913. — 37 с.
10. Зленко Г. Д., Максим'юк Т. І. Боровик В. Г. // Українська літературна енциклопедія. — К., 1988. — Т.1. — 751 с.
11. Зразковий Статут Українського Товариства «Просвіта» // Вестник Одесского земства. — 1918. — № 7-8 (93-94). — С. 17.
12. Костирко М. Згадки про ієромонаха отця Микиту // Визвольний шлях. — 1967. — Кн. 1. — С. 99-107.
13. Липа І. Братерство Тарасівців (Спомини) // Український засів. — Х., 1991. — № 7-9. — С. 67-71.
14. Максим'юк Т. Автобіографія Віталія Боровика (1864-1937), одного із засновників «Братерства Тарасівців» // IV Міжнародний конгрес українців: Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Південь України. Одеса. — Одеса, 1999. — С. 207-214.
15. Максим'юк Т. Віталій Боровик і «Плеяда» // З Українці Причорномор'я. — Одеса: Маяк, 2008. — 262 с.
16. Максим'юк Т. М. Є. Слабченко та Одеський театральний інститут ім. М. Л. Кропивницького // Академік М. Є. Слабченко (наукова спадщина і життєвий шлях). Збірник статей. — Одеса, 1995. — С. 111.
17. Максим'юк Т. Мазепинці-самостійники в Одесі // Чорноморська минавшина. — 2006. — Вип.1. — С. 90-100.
18. Максим'юк Т. Одеська персоналія // Муза. — 1992. — 31 січня.
19. Мисечко А. І. Віталій Гаврилович Боровик // ЗІФ. — Одеса, 1999. — Вип. 9. — С. 132-136.
20. Мошинський В. Одеський період // Визвольний шлях. — 1969. — Кн.6. — С. 702-721.
21. Мошинський В. Український державний театр ім. Т. Шевченка в Одесі й театральна студія ім. М. Кропивницького // Визвольний шлях. — 1966. — Кн. 11. — С. 1247-1262.

22. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І. О. Кресіна (керівник), О. В. Кресін, В. П. Ляхоцький, В. Ф. Панібудьласка. — К., 1997. — Ч.1. — 583 с.
23. Од Редакційного Комітету // Українське Слово. — 1917. — Ч.1.
24. ОННБ ім. М. Горького. Відділ рукописів. — Ф. 128/1. — Спр. 480.
25. Петровський Е. П. Одеська «Просвіта» в 1918–1920 роках (за матеріалами архіву УСБУ в Одеській області) // ЗІФ. — 2006. — Вип.17. — С. 374–382.
26. Рідний курінь. — 1917. — № 17.
27. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. — Т.1. — 510 с.
28. Українське Слово. — 1917. — № 2.
29. Українське Слово. — 1917. — № 6.
30. Українське Слово. — 1917. — № 8.
31. Українське Слово. — 1917. — № 9.
32. Українське Слово. — 1917. — № 11.
33. Український національно-визвольний рух. Березень — листопад 1917 року. Документи і матеріали. — К., 2003. — 1024 с.
34. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). — Ф. 385. — Оп. 1. — Спр. 659. — 84 арк.
35. Шевченко Т. І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє /Тарас Шевченко. Т.1. Поезія 1837–1847. — К., 1989. — С. 250–255.
36. Южный кооператор. — 1913. — № 22. — С. 519.

A. I. Mysechko, V. M. Khmars'kyi

VITALII BOROVYK IN THE UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT: «THE ODESA TRACE»

The article is devoted to Vitalii Borovyk, a famous activist of the Ukrainian national movement, who was one of the founders of «The Taras Brotherhood», a significant organization for this movement. After he moved to Odessa, V. Borovyk became one of the leaders of the Ukrainian national movement in the city, representing its radical 'movement for independence'. In spite of this, V. Borovyk was occupied more with social activities rather than with political ones. He did not leave the city after the establishment of the Soviet power and became a victim of the political repressions of 1937.

Key words: *Vitalii Borovyk, Ukrainian National Movement, The Taras Brotherhood, Odessa, Revolution, social activity, movement for independence, political repressions.*

ВИТАЛИЙ БОРОВИК В УКРАИНСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ ДВИЖЕНИИ: «ОДЕССКИЙ СЛЕД»

Статья посвящена известному деятелю украинского национального движения Виталию Боровику, который был одним из основателей знакового в этом движении течения «Братство Тарасовцев». Перехав в Одессу Боровик стал одним из лидеров украинского национального движения в городе, репрезентируя его радикальную «самостоятельную» ветвь. Несмотря на это В. Боровик занимался не политической, а общественной деятельностью. Не оставив город после установления советской власти В. Боровик стал жертвой политических репрессий в 1937 г.

Ключевые слова: Виталий Боровик, украинское национальное движение, Братство тарасовцев, Одесса, революция, общественная деятельность, политические репрессии.

УДК 94(477.74):061.237 «1831/1861»

Н. М. Михайленко

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ОДЕСЬКОГО АНГЛІЙСЬКОГО КЛУБУ (1830–1860-ті рр.)

В даній статті мова йде про заснування та діяльність Одеського Англійського Клубу. Розглядається історія заснування подібних клубів по всій Російській імперії, розкривається значення цього закладу для місцевих мешканців та вплив його діяльності на життя міста. Наводяться цікаві маловідомі факти з документів державного архіву Одеської області.

Ключові слова: клуб, дворянство, благородні зібрання, товариства, культурне життя.

Історія створення Англійського клубу є цікавою сторінкою історії Одеси середини ХІХ ст. Її у різний час торкалися «Геродот Новоросійського края» А. Скальковський [15], П. Герліге [3], К. Смольянінов [16], Е. Шуманський [17] та ін. Метою написання цієї статті є розгляд історії створення Англійського клубу в Одесі та його функціонування у 1840–1860-х рр. Для розкриття мети в